

Sotalesket ja – orvot sodanjälkeisinä vuosikymmeninä
Toivo Kivelä

Kolmen sankarivainajan siunaus Pomarkussa 7.9.1941

Vuosien 1939 – 1945 sodissa kaatui yhteensä 92 000 sotilasta, talvisodassa 27 000, jatkosodassa 64 000 ja Lapin sodassa 1 000. Kaikkiaan sotatoimissa kuoli 93 600 suomalaista. Eri lähteissä annetaan toisistaan poikkeavia lukuja, joten tässä luvut ovat suuruusluokkalukuina.

Talvisodassa kaatuneista puolet oli naimisissa ja jatko- ja Lapin sodassa kaatuneista vain neljäsosa. Sotaleskiä sotien päätyttyä oli yli 30 000. Sotaleskiä, joille Valtiokonttori maksoi eläkettä, oli 31.12.2018 enää 64. Sotaorpoja sotien päätyttyä oli 53 000 nykyisin 30 000. Kun huomioidaan myös kaatuneitten vanhemmat, kaatuneitten lähiomaisia oli heti sodan jälkeen 180 000.

Järjestäytyminen. Jo sotien aikana sotalesket hakeutuivat yhteen ja perustivat omia yhdistyksiä, jotka toimivat vuonna 1940 perustetun Suomen Aseveljien Liiton (SAL) suojissa, SAL lakkautettiin valvontakomission ”vaatimuksesta” vuoden 1945 alussa. Tämän vuoksi 1946 syntyi vuonna 1958 nimekseen ottanut Kaatuneitten Omaisten Liitto ry (KOL), jonka jäseniä ovat paikalliset yhdistykset. Aina 1990-luvun loppuun asti vain harvat sotaorvot olivat näiden alayhdistysten jäseninä. Vasta eläköityessään sotaorvot alkoivat hakeutua yhteen tavoitteena vertaistuen saaminen. Ensimmäinen sotaorpyhdistys, Lahden Seudun Sotaorvot ry, perustettiin 1999. Sotaorpyhdistykset ovat liittyneet Kaatuneitten Omaisten Liittoon.

Huoltotoiminta. Jo ruotsinvallan aikana sodissa kaatuneiden omaisille järjestettiin toimeentulo, 1791 tehtiin asetus kaatuneiden leskien eläkkeestä. Sisällissodan jälkeen säädettiin erillinen laki sotaleskien toimeentulon turvaamiseksi. Tämä laki koski vain valkoisten omaisia. Punaisten lesket joutuivat turvautumaan köyhäinhoitoon ja ihmisten armeliaisuuteen.

Vuonna 1938 annettiin yleinen sotilastapaturmalaki, joka määräsi maksettavaksi korvauksia sodassa kaatuneen leskelle ja lapsille sekä tietyn edellytyksin kaatuneen vanhemmille: huoltoeläke, huoltoapu, päiväraha, elinkorko, hoito tai hautausapu.

Sotaleskien huoltoeläkkeiden alhaisuuden vuoksi katsottiin vuonna 1943 tarpeelliseksi säätää laki sotaleskien työhuollosta. Jos sotaleskellä on ennestään ammatti, autetaan häntä saamaan työpaikan. Ammatin puuttuessa annettiin leskelle ammattiopetusta: mm. modisteiksi, ompelijoiksi ja tekokukkien tekijöiksi. Myös konekirjoitus- ja kirjanpitokursseja järjestettiin.

Vaikeuksia ja ristiriitaisuutta. Yhteiskunnan järjestämä huoltotyö ei toiminut automaattisesti vaan se oli leskien oman aktiivisuuden varassa. Sotalesken eläkkeellä ei yleensä tullut toimeen, lisäeläkkeen saamismahdollisuuksia ei tunnettu. Avioituessaan sotaleski menetti eläkkeensä. Hän sai tällöin kerta korvauksena kolmen vuoden eläkkeen.

Lesken eläkkeiden lisäksi merkittävää oli naapuriapu, puhumisen sijaan ihmiset auttoivat toisiaan teoilla. Esimerkkinä tästä on, että sotaleskiä avustettiin rakennushankkeissa materiaalisesti sekä talkootyöllä. Evakko-sotaleskien, jotka menettivät kotinsa, ongelmat olivat vielä muita suuremmat. Monet saivat lasten lisäksi vastuulleen uudella paikkakunnalla keskeneräisen maatilan vieraassa ympäristössä.

Ongelmana oli, että valtiovalta ei ymmärtänyt sodan tuomia uusia ongelmia. Esitettäessä valtion tapaturmatoimistolle parannuksia sotaleskien asemaan, vastauksen viestinä oli; ”pitäisi ottaa mallia saksalaisista ensimmäisen maailmansodan sotaleskistä”. Tarkoitettiin uutta avioliittoa, koska se tulee valtiolle halvemmaksi.

Sotaleskien odotettiin uhraavan loppuelämänsä sankarivainajilleen. Sodan aikana ja jälkeenkin sotaleskeä kehoitettiin olemaan ylpeä, koska oli saanut antaa uhrin isänmaalle. Ei saanut näyttää, että nuoren naisen maailma on romahtanut. Rauhan tultua ilmaantui myös leskien eläkkeeseen kohdistuvaa kateutta. Merkillä pantavaa on, että sotaleskien ja – veteraanien asioista vaiettiin. Tämän Jutta Zilliacus totesi johtuvan ”yleisistä syistä”, suomettuminen. 1980-luvulle siirryttäessä ihmeteltiin sotaleskien asioiden vähäistä julkista käsittelyä. Syyksi sanottiin, että he eivät tuoneet itseään esille, ovat ”maan hiljaisia”. Sodan jälkeisen ajan suhtautumista sotaleskiin ja – orpoihin kuvastaa myös se, että Tuntemattoman sotilaan alkuperäisestä käsikirjoituksesta poistatettiin maininta sotaleskistä. Sotalesket olivat sodan hiljaisia jälkitaistelijoita. Sotaorvot kunnioittavat äitiensä työtä ja ponnistelua.

Marielund. Loppuvuonna 1948 KOL osti Kaksikerran Satavan saaresta Marielundin huvilatilan pinta-ala 11,5 ha, hinta 5 milj. mk ja se rahoitettiin Ruotsista saadulla avustuksella. Peruskorjauksen jälkeen avajaiset pidettiin 3.10.1949. Tiloihin siirtyi liiton 1947 perustama sotaorpojen vastaanottokoti Humpilan Urpilan kartanon vuokratiloista, Lisärakentamisen jälkeen järjestettiin sotaleskille ja - orvoille virkistys-, kesäleiri- ja lomatoimintaa. Jatkossa rakennettiin tilat sotaleskien kuntoutusta varten ja liiton toimisto siirtyi Marielundiin. 2000-luvun alussa kunnossapitokustannukset kasvoivat, niin että Marielundista tuli taloudellinen rasite. Monivaiheisten selvittelyjen jälkeen Marielund myytiin joulukuussa 2006 ja liiton toimisto muutti Helsinkiin.

Sotaorvot. Vuonna 1943 hyväksytyn sotaorpojen työhuoltolain tavoitteena oli turvata lapsille sen tasoinen koulutus, jonka isä olisi eläessään pystynyt tarjoamaan. Käytännössä laki ohjasi koulutusvalintoja maatalouteen, teollisuuteen ja rakentamiseen. Tämän lain vaikutuksista on ristiriitaisia tietoja. Tiedottaminen avustuksesta oli puutteellista, joten avustuksen saantimahdollisuudet tunnettiin huonosti.. Avustuksen saaminen edellytti paikallisten viranomaisten lausuntoa, minkä saamisessa saattoi ”kauteuspykälän” vuoksi olla vaikeuksia. Alun perin avustus oli kaksivuotinen ja koski vain alle 17-vuotiaita. Kolmanneksi vuodeksi avustusta saattoi saada perustellulla lisäanomuksella. Tämä rajoitus poistui myöhemmin.

Sotaorpojen kirjoituksissa useat ammattitutkinnon suorittaneet kirjoittavat saaneensa avustuksen. Oppikoulussa opiskelevien avustuksen saanti vaihteli. Esim. keskikoulussa yhtenä vuonna sai koko lukukausimaksun verran, mutta seuraavana vuonna puolet. Lukiossa avustuksen saanti oli epävarmaa. Korkeakouluopintoihin avustusta alkoi saada 1960-luvulla. Korkeakouluissa käytännöt vaihtelivat, teologinen tiedekunta suhtautui avustuksiin esimerkillisesti. Helsingin yliopiston ylioppilaskunnalla ja kaupakorkeakoulun ylioppilaskunnalla oli opiskelija-asuntoja sotaorvoille. Tosiasia on, että monet sotalesket panostivat lastensa koulutukseen, vaikka eivät saaneet koulutusavustusta.

Sotaorpojen kohtaamia ongelmia. Sotaorpojen isäsuhteessa oli suuria eroja johtuen lapsen iästä isän kaatuessa. 1) Ne, joilla ei ole muistikuvaa isästään. Tähän ryhmään kuuluvat olivat alle kolmevuotiaita isän kaatuessa. He eivät kokeneet isän menetystä varhaislapsuudessaan. 2) Lapset, jotka muistavat isän

hyvin ja ymmärsivät menettäneensä tärkeää. Surivat isänsä menettämistä ja kokivat myös äidin surun. Näitä ovat neljän vuoden ikäiset ja sitä vanhemmat lapset. 3) Lapset, joiden elämässä oli muitakin vaikeita asioita, kuten muutto menetetyiltä alueilta, äidin kuolema sekä lähettäminen sotalapseksi Ruotsiin ja paluu sieltä. Tämä oli usein traumaattinen kokemus.

Sodan jälkeen sotaorvot joutuivat huomaamaan, että muilla lapsilla oli äidin lisäksi isä. Kun sodassa kaatuneita pidettiin sankareina, menetyksen tunne kasvoi. Myöhempi ”suomettuminen” aiheutti ristiriitaisia tunteita. Sotaorvot, jotka olivat yli 10-vuotiaita, joutuivat olosuhteista riippuen usein aloittamaan työnteon isän kaaduttua, pojat miesten töihin ja tytöt nuorempia sisaruksia hoitamaan. Sotaorpojen samoin kuin -leskien olosuhteisiin vaikutti elinympäristö – maaseutu/kaupunki –, sekä isovanhempien ja muiden sukulaisten läheisyys. Oma vaikutuksensa oli myös kaatuneen asemalla ja tunnettuudella paikkakunnalla.

Koulukiusaaminen on ollut yleistä ja siihen on liittynyt myös nimittelyä, ”sotaorpopiru”. Myös opettajien käyttäytyminen on joissain tapauksissa ollut epäasiallista. Usein myös suhde isäpuoleen on ollut ongelmallinen. Isättömänä kasvaminen toi mukanaan arkuutta ja itsetunto-ongelmia. Pojille miehen ja perheenisän mallin puuttuminen on vaikuttanut puolisona ja perheenisänä elämiseen. Sodanjälkeinen ilmapiiri, jolloin kaatuneista, sotaleskistä, -orvoista, -veteraaneista ja lotista ei ollut lupa puhua, oli ongelmallista, samoin sotaorpouskokemusten vähätteleminen, joka on tuottanut monia teoksia sotaorpojen kokemuksista. Isän ikävä, joka monilla tänään esiintyy pohdiskeluna millainen elämä olisi ollut ja olisi nyt, jos isä olisi saanut elää, on kaikille sotaorvoille yhteistä.

Sotaorpotutkimus. ”Onnellisuusprofessori” (emeritus) Markku Ojanen, itsekin sotaorpo, teki vuosina 2008 - 2010 ensimmäisenä tutkimuksen sotaorvoista Suomessa. Tutkimuksen tulos julkaistiin 2013 kirjana ”Selviytyviä & kukoistajia, Tutkimus sotaorpojen elämästä ja hyvinvoinnista”. Ojanen toteaa kirjassaan (s.3) sotaorpojen elämästä: ”Kokemukset ovat voineet aiheuttaa kirjoitushetken ulottuvaa katkeruutta. Siitä huolimatta lukijalle usein syntyy kuva, että nämä kovia kokeneet ihmiset ovat vaikeuksista huolimatta onnistuneet elämässään. He ovat saaneet otteen elämästä, hankkineet työpaikan, perustaneet perheen ja kasvattaneet hyvin pärjääviä lapsia.”

Sotaorpo yhdistykset. Sotaorpo yhdistysten perustamisen motiiveja ovat: Muistot ja tarve purkaa ikäviä asioita, jotka olivat säilyneet ja odottivat keinoja päästä esiin. Kohtalotoverien tapaaminen ja yhteisten kokemusten jakaminen sekä kuorman purkaminen, ”vertaistuki” ja eläköidyttyessä löytää seuraa yksinäisyyteen. Myös yhteiskunnan ilmapiirin muuttumisella oli oma vaikutuksensa. Suomettumisen aika oli ohi.

Sotaorpo yhdistysten liittyminen KOL:iin ei ollut itsestään selvyyttä. Sen hetkiset yhdistykset/hallitus eivät halunneet hyväksyä uusia yhdistyksiä. Silloinen pj. kenraali Pentti Lehtimäki joutui käyttämään kaiken neuvottelutaitonsa saadakseen osapuolet yhteen. Ratkaisu kuitenkin oli tärkeä KOL:n jatkuvuuden kannalta. Sotaorpo yhdistysten tuleminen mukaan KOL:n toimintaan toi mukanaan sotaorpoja kiinnostavia asioita. Tavoitteena oli sotaorpouden tiedostaminen/hyväksyminen. Rekisteröinti oli valtioneuvoston vaatimuksena sotaorpouden tunnustamisessa. Periaatteessa tiedot sotaorvoista ovat Valtiokonttorissa, tietosuojasta estää niiden käyttöä. Rekisteröinti alkoi 2009 lopussa. Rekisteröinnin ansiosta yhdistysten jäsenmäärät lisääntyivät oleellisesti.

Sotaorpojen liiton toimintaan mukaan tuleminen ansioiksi voidaan laskea sotaorpopatsas Lappeenrantaan elokuussa 2012, valtiovallan kunnianosoitus sotaorvoille 29.9.2013 Jämsässä ja Sotaorpotunnus 7.9.2014 Turussa Hengellisillä ja kulttuuripäivillä.

Presidentin puhe. Edellä kirjoitettu on pelkistettynä seuraavissa, parissa lainauksessa presidentti Sauli Niinistön puheesta Kaatuneitten Omaisten Liiton 70-vuotisjuhlassa 17.5.2015. ”Nuoret sotalesket kantivat yksin vastuun perheestään, ja vaikka moni oli uupumispisteessä, ei elämästä valitettu. Sankahaudoissa lepäävien rinnalla kun ei omasta kohtalosta pidetty sopivana murhetta näyttää. Apua sai lä-

heisiltä ja valtiovallalta, ja kaatuneen aseveljet saattoivat rakentaa uuden tuvan menetetyin tilalle. Mutta kaiken yhteisöllisyyden hetkellä leski jäi usein ajatustensa kanssa yksin. ”

”Sota jätti Suomeen yli 50 000 lasta orvoksi. Heidän ikävälleen ei löydy mittaa, ja muisto isästä tai äidistä – tai molemmista – on aarteista kallein. Sen vaalimisessa voimaa antavat valokuvat ja rintamalta tullut posti sekä uudelleen kerrotut tarinat. Sota saattoi viedä isän ennen ensikohtaamistakin, mutta isän tunteesta tuttu kuitenkin. Sotatorpojen elämästä ei useinkaan hankaluutta puuttunut, oli kiusaamista ja yksinäisyyttä.”